

МОТИВ ПОДОРОЖІ ГЕРОЯ ЯК СТРУКТУРОТВОРЧИЙ ПРИНЦИП У МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА («НА БІЛОМУ КОНІ» ТА «НА КОНІ ВОРОНОМУ»)

Олександр ТКАЧУК

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0002-4529-5039

tkmsasha@gmail.com

У статті досліджено особливості мотиву подорожі як структуро- та смислотворчого чинника у художньо-документальній прозі Уласа Самчука, зокрема у книгах спогадів «На білому коні» та «На коні вороному». Визначено, що ці твори становлять мемуарно-подорожню діалогію, у якій автобіографічний досвід письменника інтегровано в художню форму за законами наративної композиції. Мотив дороги у текстах Самчука реалізує міфологічну модель шляху героя від звичайного світу до випробувань, відповідно до універсальної структури подорожі, окресленої Дж. Кемпбеллом. Герой відчуває заклик (нестачу), що виявляється в самоідентифікації свого покоління як вигнанців, перехід кордону між світами, випробування, зустрічі з помічниками та ворогами. Просторовий рух оповіді супроводжується екзистенційними роздумами, автобіографічними ретроспекціями та спостереженнями, які формують рефлексивну наративну позицію автора. Подорож у спогадах Самчука виконує функцію композиційного принципу, який забезпечує цілісність наративу, поєднуючи окремі епізоди в завершену часову конфігурацію типу «початок – середина – кінець». Авторська рефлексія виявляє ознаки дільтейвського поняття *Besinnung*, осмислення життєвого шляху з позиції дистанційованого наратора, для якого минуле постає тематизованою цілісністю. Аналіз показує, що мотив дороги в мемуарній прозі Самчука не лише фіксує історичну подію (подорож до Києва та по Україні), а й виконує метафоричну функцію самопізнання, національної ідентифікації та осмислення культурного та онтологічного простору «Схід і Захід». Україна постає як Схід – це втрачена домівка, місце травми та випробування через колоніальне панування. Захід постає як простір свободи, що дозволяє активну діяльність духовного начала людини. Таким чином, подорож у художньо-документальній діалогії Самчука постає універсальною моделлю життєвого й творчого шляху, що поєднує автобіографічну пам'ять, міфологічну структуру та історико-культурну рефлексію.

Ключові слова: *герой, міф, мемуарно-автобіографічна проза, наратив, подорож, простір, спогади.*

THE HERO'S JOURNEY MOTIF AS A STRUCTURE-FORMING PRINCIPLE IN ULAS SAMCHUK'S MEMOIR-AUTOBIOGRAPHICAL PROSE ("ON THE WHITE HORSE" AND "ON THE BLACK HORSE")

Alexander TKACHUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-4529-5039

tkmsasha@gmail.com

The article examines the peculiarities of the journey motif as a structural and semantic factor in Ulas Samchuk's documentary and artistic prose, particularly in his memoir books «On the White Horse» and «On the Black Horse». It is determined that these works form of memoir-travel dilogy in which the writer's autobiographical experience is integrated into an artistic form according to the principles of narrative composition. The motif of the road in Samchuk's texts embodies the mythological model of the hero's journey from the ordinary world to the realm of trials, in accordance with the universal structure of the journey outlined by J. Campbell. The hero feels the call (lack) manifested in the self-identification of his generation as exiles; this is followed by crossing the boundary between worlds, undergoing trials, and encountering helpers and adversaries. The spatial movement of the narrative is accompanied by existential reflections, autobiographical retrospections, and observations that shape the author's reflective narrative stance. The journey in Samchuk's memoirs functions as a compositional principle ensuring the narrative's integrity, connecting individual episodes into a coherent temporal configuration of the «beginning–middle–end» type. The author's reflection reveals features of Wilhelm Dilthey's concept of *Besinnung* – a contemplation of one's life path from the standpoint of a distanced narrator for whom the past appears as a thematized whole. The analysis demonstrates that the road motif in Samchuk's memoir prose not only records a historical event (the journey to Kyiv and across Ukraine) but also performs a metaphorical function of self-knowledge, national identification, and reflection on the cultural and ontological space of East and West. Ukraine appears as the East – a lost homeland, a site of trauma and trials caused by colonial domination. The West emerges as a space of freedom that allows the active manifestation of human creative and moral potential. Thus, the journey in Samchuk's documentary-artistic dilogy represents a universal model of life and creative path, combining autobiographical memory, mythological structure, and historical-cultural reflection.

Key words: *hero, journey, narrative, myth, memoir-autobiographical prose, recollections, space.*

Постановка проблеми. Художньо-документальна проза становить окремий метажанр, серед різноманіття якого можна виділити цікаве утворення, створене мотивом мандрів. Починаючи від паломницької прози до сучасного тревелога, у них саме подорож обрамлює у цілісність художньо-документальний матеріал, хоча мотив мандрівки набув великого поширення в різноманітних за жанрами художніх творах. У цьому контексті сучасні дослідники відзначають, що література мандрів має «помежовий характер явища та його інтенції до проникнення в різні сфери культури» [17, с. 6]. Справді, художня природа мотиву мандрів із його екзистенційним та епістемологічним контекстом дає автору змогу подавати спостереження над світом та здійснювати авторефлексію, органічно використовувати автобіографічний матеріал. Отже, розкриття «життєвого шляху» стає суголосним символічному образу дороги. Зміна місця проживання, зумовлене соціально-побутовими, а то й суспільно-історичними обставинами, часто є важливою частиною біографії індивідуума, тож нерідко зустрічається в художньо-документальній прозі. Можна стверджувати, що мотив подорожі є сюжетотворчим у книгах спогадів Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному». Життєві перипетії автора, змальовані у книзі спогадів, пов'язані з напівлегальною, а часто небезпечною подорожжю на схід, в Україну, яка була звільнена від радянського панування. На цей аспект звернула увагу Тетяна Черкашина: «Мотив дороги й контрастних компаративних опозицій стають визначальними для опису його тодішнього життя» [15, с.158]. Вона відзначила, що у творі описано шлях письменника з Праги аж до Києва, при цьому автор зосереджується на описі людей, яких зустрічає на шляху, змальовує міста та села, а також удається до численних відступів. Г. Чернихівський указує, що твори є джерелом автобіографічних даних [16, с. 7–8]. Як відзначив М. Гнатюк, письменник відкрито декларує завдання передавати особистий досвід наступним поколінням [5, с. 37] .

На наративну стратегію діалогії звернула увагу М. Цехмейстук, яка виділила дві наративні інстанції у розповіді автора літературних спогадів та автора нотаток, які зроблені безпосередньо під час подій [13, с. 352]. Проте останні є лаконічними й неповними, тому, на думку дослідниці, суттєву роль грає «відтворення фактів у пам'яті наратора. При цьому фактографічність наратованого не є абсолютною, зважаючи на авторське художнє осмислення та узагальнення» [13, с. 351].

На те, що спогади Самчука узгоджені з принципами літературної творчості, звернув увагу Ю. Безхутрий [1, с. 176]. Також, на думку М. Гнатюка, у мемуаристиці Уласа Самчука спогади «побудовані за законами суто літературної творчості, вони поєднують реальне і художнє, написані мовою очевидця» [3, с. 16]. Окрім того, дослідник відзначив тяжіння до літературно-критичного та публіцистичного жанрів [4, с. 40]. Саме на літературний бік повістей «На білому коні», «На коні вороному» хочемо звернути увагу в нашій розвідці. Як відомо, мотив подорожі має міфологічну основу, починаючи від фантастичної казки, у сюжеті якої В. Пропп виділив ключову роль подорожі героя, до сучасних творів, які аналізуються як варіація подорожі героя з усіма її елементами міфу.

Метою статті є з'ясування функції мотиву подорожі в художньо-документальній прозі Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному» як чинника наративної організації тексту, що поєднує автобіографічний, міфопоетичний і філософсько-рефлексивний рівні оповіді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи від Арістотеля, наративна структура трактується як така, що створює завершеність, яку можна описати як початок, середину та кінець. Сеймур Чатман наголошував, що ця схема стосується власне наративу, «тобто подій історії як відтворених, а не самих реальних дій, оскільки такі терміни є позбавленими сенсу у реальному світі <...> Він є виключно артефактом композиції, а не функцією «сирого» сюжетного матеріалу (байдуже, чи його джерелом є реальність, чи вигадка)» [19, с. 47]. Ішлося передусім про причинно-наслідкові зв'язки, які бачилися реципієнтом у самій послідовності подій. Такий підхід, на думку дослідника, виключав імовірність, випадковість подій, що можлива у реальній дійсності. Однак завершеність розповідної структури має сенс, як відзначив Д. Карр, таке структурування притаманне людському досвіду, саме так індивід переживає події: він групує різні фази подій та об'єднує їх в одне ціле [18, с. 48]. Окрім логічного зв'язку, події розгортаються в часі: «поняття «часової конфігурації» може бути витлумачене в кількох вимірах. Насамперед – як завершеність, тобто початок, середина й кінець, що становлять найзагальніше окреслення явища; далі – як відхід і прибуття, відхід і повернення, засіб і мета, напруження й розв'язка, проблема й її вирішення» [18, с. 49]. Саме тому така складна і розгорнута подія, як подорож, може бути структуротворчим принципом автобіографічної розповіді.

У цьому контексті варто згадати міф про пригоду героя, який вирушає з домівки, як основу сюжету багатьох творів. У аналізованих книгах спогадів У. Самчука можна виділити міфологічні етапи подорожі героя: у звичайному світі герой відчуває заклик (нестачу), випробування, зустріч з помічником, суперником, дорога назад, пошук об'єкта бажання тощо. Це універсальна історія, у якій герой вирушає в мандрівку, тож етапи подорожі героя можна простежити в різноманітних розповідях, навіть якщо автор не ставив за мету відтворити цей мономіф. Джозеф Кемпбелл є, мабуть, найбільш відомим популяризатором цієї концепції завдяки праці «Герой із тисячею облич» [7]. Мотив подорожі при цьому допомагає зберігати цілісність наративної структури, навіть якщо вона переривається різноманітними відступами. Описи міст, історичних пам'яток, деталі побуту людей – усе це об'єднується у ціле як подорожні нотатки, враження від побаченого у мандрівці.

Мемуарний складник також відіграє важливу роль у розповіді. Пояснюючи природу складних розповідей, Д. Карр звертається до концепції Вільгельма Дільтея *Besinnung* – рефлексивного осмислення цілісності життя, зазначаючи, що довготермінові, масштабні наративи мають подібні взаємозв'язки: «Природа таких конфігурацій на цьому рівні є сутнісно тією самою, що й раніше, охоплюючи такі риси, як часова завершеність, початок – середина – кінець». Проте є суттєва відмінність: «Замість того щоб бути протенційно-ретенційною, вона

має рефлексивний, обмірковуючий характер *Besinnung*, у якій масштабна дія чи подія постає тематичною як цілісність» [18, с. 56]. У нашому випадку розповідна модель спогадів є тим структуротворчим чинником історії, що організовує рефлексивну позицію наратора, який трактує змальовані події як частину свого життєвого шляху. Оповідач відбирає події, оскільки знає важливість їх у цілісній історії. Це дає змогу включити в розповідь події, які не пов'язані з подорожжю по Україні, а також ретроспекції, власні оцінки, навіть цитати з різних джерел тощо.

Міфологічні етапи подорожі героя досить органічно накладаються на спогади Самчука про подорож по Україні. Пункт призначення – Київ, приїзд до столиці завершує першу частину дилогії «На білому коні». У міфологічній структурі – це нагорода, те благо, якого прагне герой. Не лише фізично герой прибуває до міста, у творі розкривається, чому це певна мета з погляду життєвого шляху Самчука. У його уяві Київ постає як символічний центр України, від юності він мріяв туди потрапити. Це зумовлює дві ретроспекції про попередні невдалі спроби потрапити у омріяне місто. У 1924 р. він вирішує податися на навчання до Києва, як це робили його однолітки. Цей шанс можна було реалізувати через спробу нелегального перетину кордону. Проте Самчука спіймали, й це принесло йому проблеми з польською владою. Друга спроба, вже легально потрапити за кордон, не вдалася через відмову радянської влади впустити ідеологічно ворожого письменника. Київ – це «стара думка, мрія, фантазія, сон, фата-моргана» [11, с. 217], – говорить автор про кінцеву мету подорожі. Для його однодумців місто втілює державницькі сподівання, надію на національне відродження. Туди прямує Олена Теліга, там перебуватиме й Олег Ольжич. Однак це також нагорода для героя, а саме один з її варіантів – самореалізація, саме там бачить себе як українського письменника: «Бажання «бути письменником» – основне бажання, а бути ним можна тільки в Києві» [11, с. 220]. Аналізуючи формування ідентичності У. Самчука, Я. Поліщук слушно відзначив, що книга «На білому коні» засвідчує: «Україна була нав'язливою ідеєю юнацьких мрій про майбутню літературну славу» [9, с. 26]. Усвідомлення себе як письменника зумовило автотематизм книг спогадів. Оповідач згадує написані твори, задуми ще не написаних під час описаних подій романів. Дослідники відзначають згадки прототипів персонажів романів, а також те, що присутня «автотематична спроба осмислити власну редакторську діяльність виражена авторським самоцитуюванням уривків з публіцистики» [14, с. 122].

Початок подорожі також має знайомити нас із героєм, тими викликами, які постають перед ним. В експозиційній частині виразним є образ трагічного покоління Самчука – вигнанців та втікачів, для яких «найвищими цінностями були «первні» національної самосвідомості, що ґрунтуються на прадавньому світосприйнятті, світорозумінні та світовираженні» [8, с. 34]. Така самоідентифікація вказує на нестачу, що не дає спокійно жити в умовах Праги, яка описана в позитивному ключі. Це звичайний світ, який знайомить нас із передісторією героя. Самчук окреслює своє особисте життя, розповідає про дружину Марусю. Згадується проблема, яка переслідуватиме його і в Україні, – це поділ українського

проводу на два табори. Що спонукає вирушити героя в дорогу? Цим закликком є чутки про війну на сході, що обговорюються з кожним знайомим. Далекий Дніпро і Київ сяють і манять. Однак є перешкода – бездержавний статус, що суттєво ускладнює пересування між кордонами. Останні символізують поріг між світом звичайним та особливим, перехід від спокійного життя до пригоди, випробування. Майбутня війна викликає сподівання й застереження, сумніви, що нічого не вийде з того для українців. Показовим у цьому є монолог Юрія Клена, переданий не власне прямою мовою. Серед товариства тільки й ведуться розмови: «Усі приблизно погоджуються, що на Сході також скоро почнеться, що їхати туди треба і робити, що для нас можна» [11, с. 19]. Пошуки відповіді на питання, як діяти у таких умовах, хвилюватиме оповідача у ході цілої історії. Остаточним поштовхом до дії для героя є коротка телеграма Олега Ольжича з Кракова: «Приїжджай негайно» [11, с. 17].

Спокійна подорож Польщею сповнена спогадами про минуле. Ми дізнаємося, що саме після дезертирства з польського війська розпочинається новий етап життя Уласа Самчука. Завдяки самоосвіті, знайомству з німецькою інтелігенцією він поринає у культурне життя. Саме у Вроцлаві (у творі стара назва – Бреслав) починалася у 1928–1929 рр. його літературна кар'єра. Поглиблюються знання, розширюється кругозір, виходять друком твори. Для Уласа Самчука це символічний Захід, якого він прагнув у дитинстві, відчуваючи дисгармонію поневоленого буття українського народу. Ці роки зростання в колі західноєвропейських інтелектуалів та час перебування в Празі є тим станом рівноваги, місцем, з якого герой вирушає у світ, «іти по слідах війни на той наш зачарований Схід» [11, с. 61]. Справжня батьківщина, місце дитинства з'явиться у творі набагато пізніше і символізуватиме повернення додому.

Зрозуміло, що структурні елементи подорожі героя у спогадах реалізуються не так повно й послідовно як у казці чи міфі. Художній твір, як відзначив П. Рікер, закорінений у попередньому розумінні світу дії. «Репрезентувати дію означає передусім попередньо розуміти, що таке людська дія у її семантиці, символічній системі та часовій структурі. Саме на цьому попередньому розумінні, спільному як для поетів, так і для їхніх читачів, будується сюжетотворення (*emplotment*), а разом із ним – текстуальний і літературний мімесис». Тобто література працює з тим, що «вже мало форму в людській дії» [20, с. 64]. Реальна подорож Самчука є той життєвий матеріал, «людська дія», однак оповідач відіграє ключову роль у формуванні наративу. Одним із прикладів є зустрічі з людьми під час подорожі, саме наратор наділяє їх значенням. Важливі для нього постаті отримують характеристики, оцінку, інколи передісторію. Німецький друг Самчука, Герман Блюме, який з'являється вперше у книзі «На білому коні» як студент, у другій книзі «На коні вороному» він директор цивільної поліції. Проте його функція в подорожі героя зберігається – бути помічником, ментором героя. Ця функція варіативна, на початку знайомства Герман – студент права, який знайомиться з недавнім дезертиром із польського війська у Вроцлаві. Завдяки йому Улас стає вільним

слухачем Бреславського університету. Вони подружилися, ведуть інтелектуальні бесіди, Блюме та його матір підтримують його у перших літературних спробах. У другій частині доля зводить їх у Рівному, де, користуючись своїм службовим становищем, він рятує Самчука з тюрми. Ірина Руснак вказує на таємницю звільнення письменника, зазначаючи, що, можливо, зіграти роль могли різні фактори, наприклад причетність клопотання митрополита А. Шептицького [10, с. 172]. Проте в розповіді У. Самчука згадується тільки участь Г. Блюме. Використання довоєнного біографічного матеріалу підкреслює, що подорож героя не обмежується лише фізичним переміщенням із Чехії до України, а стосується життєвого шляху становлення героя. Звідси природними є звертання Самчука до часу юності. Водночас ці ретроспекції органічно вводяться у розповідь про подорож до України, оскільки письменник повертається на малу батьківщину, у Тилявці та Дермань.

Протенційно-ретенційне охоплення подій притаманне людському переживанню часу, яке згадувалося вище, передбачає утримання щойно минулого в полі свідомості, а також спрямованість у майбутнє. У мемуарно-автобіографічній розповіді ця особливість стає є явною для читача, тому що, як правило, події про минуле оповідаються з певної часової дистанції. (У книзі «На коні вороному» оповідач вказує, що рядки пишуться шістдесят років після подій [12, с. 240].) Відтак оповідач знає постфактум наслідки подій. Наратор Самчука легко переходить від ретроспекцій до переживань та тривог під час подорожі. При цьому оповідач зрідка вводить пролепсиси. Вони стосуються не лише власної долі, а й історичних змін: «Тоді ще годі було передбачити все те, що сталося з тим містом кілька років пізніше. Що з Бресляв стане Вроцлав, що «дранг» відбудеться, але не на схід, а на захід, що я бачу те місто востаннє» [11, с. 22]. Також зустрічаємо зауваги про майбутні зустрічі з людьми вже в еміграції. Наприклад, двічі згадуються добрі стосунки з Д. Донцовим із приміткою, що згодом вони зіпсувалися. Докладно оповідач приділяє історії Віктора Петрова. Після знайомства з професором та спілкуванням у Кременчуці Самчук наводить подальшу долю Петрова, згадуючи його таємниче зникнення у 1948 р. та розкриття таємниці у 1966 р., коли стало відомо про його знаходження в Радянському Союзі. Однак ці факти не змінили ставлення письменника до свого знайомого, його враження від кременецького приятеля лишилися ті самі. Він доходить висновку, що Петров «водив за ніс не лишень німців, а й москалів. І одно тільки можна сказати з певністю, що Петров не міг би бути советским шпигуном, навіть коли б хотів, бо для цього тоді не було ніяких можливостей» [12, с. 181]. Стосовно подій самої подорожі, то у текст уводиться лише передвіщування під час виїзду, а далі присутні лише натяки на трагічну долю Олени Теліги. Н. Довганич наводить аргумент, чому у творі докладно не розповідається про загибель його супутниці: «Шокуючим для У. Самчука стає розстріл в Бабиному Яру його подруги Олени Теліги, однак розширено він не коментує ці події в Києві» [6, с. 309]. Ще одним поясненням може бути те, що оповідач хоче зберегти ілюзію збігу часу оповіді та подій. Це

враження підсилюють пригодницькі мотиви, які розпочинаються з моменту переходу через річку Сян, колишнього кордону між Польщею і Україною, яка вже без радянської влади.

Саме перша частина «На білому коні» містить упізнавані етапи подорожі як пригоди, які виразно проявляються у перипетіях героїв. Як і міфологічні герої, Улас Самчуком та його супутниця Олена Теліга постають перед численними випробуваннями. Перехід через річку Сян нагадує переступання порогу, тут герої зустрічають свого «припорогового охоронця», коли їх зупиняють німецькі прикордонники [7, с. 76]. Після переходу зі звичного світу подальший шлях підступний і незвіданий, адже під час війни звичайний транспорт відсутній, заклади харчування не працюють, потрібно докладати зусиль, щоб просто пообідати, у кожному місці зупинки необхідно шукати місце для ночівлі, а до того ж їх перебування на цій території з погляду рейху – незаконне. Як і в чарівній казці, тут є свої дарувальники, союзники. Люди, яких вони зустрічають, допомагають чим можуть. Більшість із них чула про письменника Уласа Самчука – їх радо приймають на ночівлю, з труднощами знаходять дефіцитний транспорт. Колоритним помічником виступає отаман Тарас Боровець, який має необхідний транспорт. Пасажири його «ЗІСа» змушені тягнути жереб, щоб визначити хто залишиться. Недаремно Самчук називає свою подорож «Одіссеєю» – вона сповнена пригод, хоч йдеться про відносно невелику відстань зі Львова до Рівного.

Побутовий деталізований опис дороги поєднується з іншим планом – роздумами про символізм цієї подорожі. Розбиті радянські танки вздовж шляху спонукають оповідача міркувати про історичний час і власну мандрівку. Відбувається осмислення історичного часу та просторової моделі світу: «Для мене цей твердий шлях – це ностальгія, мрія, початки свідомости про той світ, де заходить сонце, куди не раз скеровувалися погляди і летіли думи, туди, де Берлін, де Париж, де океан». Так окреслюється концепт Заходу, який був мрією з дитинства. Проте «заклик до пригод» веде героя на «Схід»: «Ідемо назустріч Сходу, звідсіль починає дихати озоном того простору, яким насичена моя кров, душа, призначення» [11, с. 115]. Як бачимо, це опозиційна модель «Схід – Захід». Ця онтологічна форма окреслюється в першій частині «На білому коні» і послідовно розгортається у другій «На коні вороному». Завдання еміграції у цей час, на думку Самчука, – «іти по слідах війни на той зачарований Схід». У молодості його шлях був, навпаки, на Захід із метою втечі передусім від атмосфери неволі. Прагнення «шукати щастя за морем» зумовлене тим, щоб вирватися також зі становища занепаду національного життя народу в умовах колоніального становища, що в Російській імперії, що в Польщі. Коли нема розвитку культури народу та шляхів самореалізації, особистість перебуває у рамках глибокої провінції. Згадаймо, що юнак наважується на нелегальний перехід кордону заради шансу отримати вищу освіту. Ні цар, ні Ленін, ні Пілсудський не пропонували того, що було найбажаніше для нього – свободи. Самчук стверджує, що знайшов її на Заході: «Передусім я виразно зрозумів, що свобода – це творення вищих і найвищих форм життя,

це моральна незалежність духа, це нестримне прагнення до космосу. Вільний тільки той, що перемагає хаос. У дусі, у мисленні, у діянні» [11, с. 131]. Прикметно, що оповідач припускає, що він, скоріше за все, не міркував про це по дорозі до Тилявки. Отже, це той Дільтеївський *Besinnung*, осмислення цілісності життя вже з позиції досвіду часу оповідування, а не історії.

У побутовому плані ця дихотомія Заходу/Сходу також помічається оповідачем, починаючи зі Львова у квартирі майора НКВД, навіть предмети засвідчують контраст між речами східного і західного походження. Під час подорожі Україною перед очима мандрівника відкривається картина наслідків панування радянської влади. Уже першим свідченням постає місто Житомир, його занедбана атмосфера, що викликає асоціацію із цвинтарем. «Європа вмирає не на заході, вона вмирає в Житомирі», – саркастично підсумовує свої враження від побаченого оповідач. Наслідки радянської окупації широко коментуються в другій книзі «На коні вороному». Левову частку вносить сам Київ, занепад якого посилюється важкими воєнними умовами. Знайомство з українською інтелігенцією стає нагодою для наратора на прикладах їхнього життя розкрити тоталітарну сутність московської влади. Іван Кавалерідзе, Аркадій Любченко є живими свідками цього явища, і Самчук зосереджується на розповіді про переслідування кіномитця, наводить цитату зі щоденника Любченка про долю мешканців «Роліту» тощо. Чим далі на схід, тим гнітючіші враження наратора від радянської матеріальної культури. Його обурює нутро міста советського типу: «Голотсько-пролетарський дух, стиль і навіть запах згущеною сугою позначав усі речі. Воістину це були генії і виняткові невразливі на гарне, що умудрялися доводити свої власні оселі і домашні огнища до таких страхітливих занедбань» [12, с. 172].

У цьому контексті згадаймо, що у мономіфі перехід через поріг є формою самознищення, Дж. Кемпбелл пов'язував його з образом черева кита [7, с. 87]. Це світ випробувань, і він різко контрастує зі звичайним світом. Ландшафт, що відкривається перед Самчуком у його подорожі чим далі на схід, нагадує таку незвідану і небезпечну територію. Саме тут на героя чекають випробування, а Україна після недавнього радянського панування під німецькою окупацією постає саме таким місцем. На початку подорожі оповідач упевнений, що військо має наказ поводитися із цивільним населенням чемно. Справді, під час подорожі до Рівного Самчук і його побратими не мають проблем із військовими. Хто ж тоді є тим лиходієм у структурі пригоди героя? Цими ворогами виступають представники окупаційної влади. Цілий розділ Самчук назвав лаконічно «Німці». Із появою райхскомісаріату починає утверджуватися колоніальна політика нацистів. Стосовно пояснення їхніх дій письменник відходить від лінійної оповіді, а подає відомості з документів нацистської Німеччини, які стали відомі після війни. Від часу видання газети «Волинь» йому доводиться тісно взаємодіяти з новою владою, яка поступово посилює свій тиск на українство. Його своєрідним наставником виступає керівник відділу пропаганди Фріц Вайс, який пояснює політичну ситуацію, а коли автор потрапляє під арешт, рятує його вже згадуваний Герман

Блюме. Сам герой часто грає роль трікстера, користуючись авторитетом редактора газети, він змушений хитрощами добиватися від влади різноманітних поступок. До нього звертаються українці в особистих і громадських питаннях. Йому доводиться рятувати людей від вивезення до Німеччини.

Арешт стає одним із ключових епізодів у випробуваннях. Розуміючи наслідки від публікації статті, у якій він заявив про права українського народу, Самчук постає перед вибором подальшої долі. Адже арешт не відбувається негайно, є шанс сховатися, перейти на нелегальний статус, втекти у партизани. Ця проблема вибору буде повторюватися в подальшій історії. Німецька армія зазнає поразок на фронті, українське підпілля збільшує спротив, а репресії німців посилюються. З'являються пропозиції перейти в підпілля від незнайомців, що могло бути провокацією, навіть поляки пропонували йому залишитися, наївно сподіваючись відродити своє панування на цих землях. Проте питання вибору своєї участі постає все одно гостро. Його знайомі неодноразово пропонують перейти до партизанської боротьби. Зрештою Самчук відмовляється і так формулює свою позицію, що буде «воювати не рушницею, а пером» [12, с. 256]. Моральна дилема, як учинити – це неминуча ситуація для героя у його випробуванні. Це зумовлено тим, що архетип героя тісно пов'язаний ще з однією темою – це «пошук его своєї ідентичності та цілості» [2, с. 31]. Так само, як перша частина завершується приїздом до Києва, як утілення нагороди – досягнення самореалізації, так і друга книга утверджує думку про власне призначення як письменника. Звідси й згадки про задум майбутнього роману «Ost» та загалом автотематизм спогадів.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Таким чином, книги спогадів Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному» використовують міфологічну структуру подорожі героя, яка виконує структуротворчу, смислотворчу та символічну функції. Подорож постає не лише як сюжетна основа, що забезпечує цілісність оповіді, а й як метафора життєвого шляху митця, який через мандрівку осмислює власну ідентичність, призначення й місце у світі. Вона організовує наративну модель спогадів, де автобіографічне й документальне переплітається з художньо-рефлексивним виміром. У першій частині «На білому коні» герой-розповідач проходить випробування, зустрічає помічників і ворогів, переживає втрати й досягає символічної мети – Києва як духовного центру України. Друга частина більш виразно ставить перед героєм проблему ідентичності в несприятливих умовах війни, особливому світі окупованої німцями та постсовєтської України. Герой у пошуках власної ролі в шляхах державотворення. Архетип героя у ній уже реалізовується через мотив самопізнання, усвідомлення свого призначення як письменника. Оповідач удається до онтологічного осмислення українського простору та власного життєвого шляху в опозиції Захід/Схід. Герой Самчука у цьому просторі – між двома світами, при цьому він ніде не відчуває себе «повністю вдома». Хоч і мала батьківщина – Тилявці і Дермань змальована в позитивному плані, але ця домівка виявляється зруйнована історичними обставинами, а оповідач, зрештою, лише констатує неможливе, що хотів

би побачити, як вона виглядає через шістдесят років. Схід – це втрачена домівка, місце травми та випробування через колоніальне панування імперського, чи то радянського, чи то нацистського. Наративна структура спогадів робить також явною позицію осмислення цілісності життя оповідача. Саме через неї осмислюється категорія «Захід» – простір внутрішньої свободи й активна діяльність духовного начала людини.

Перспективним є прочитання під цим кутом зору книги спогадів У. Самчука «П'ять по дванадцятій», у якій розповідається про продовження шляху на Захід, аж до таборів Ді-Пі. Окрім явних мандрів по фашистській Німеччині, у творі є мотив погоні, переслідування, коли Самчук і його дружина, як і багато інших українців, намагаються втекти на Захід подалі від радянських військ. У творі відбувається переосмислення Європи на прикладі Німеччини, яка доживає останні дні Рейху і потрапляє під окупацію союзників. Це дорога назад, до звичного світу й водночас повторні випробування, необхідність скористатися уроками, здобутими у попередніх випробуваннях.

Історія написання й публікації мемуарних творів У. Самчука не створила цілісної тетралогії, дослідники відзначають лише очевидний зв'язок аналізованої диалогії «На білому коні» та «На коні вороному», тому спогади «П'ять по дванадцятій» є окремим об'єктом аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безхутрий Ю. Коні Уласа Самчука. *Березіль* 1996. № 5–6. С. 174–178.
2. Воглер К. Подорож письменника. Міфологічна структура для письменників. Київ : ArtHuss, 2023, 528 с.
3. Гнатюк М. Волинь на перехресті подій ХХ століття (на матеріалі мемуарного циклу Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*. 2017. Вип. 65. С. 15–9.
4. Гнатюк М. Наративні стратегії у літературі періоду МУРу: запізніла традиція чи новаторство покоління. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 36–42.
5. Гнатюк М. Специфіка мемуарного жанру: об'єктивне і суб'єктивне у спогадах Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному». *Наукові записки. Серія «Літературознавство»*. 2005. Вип. XVII. С. 35–42.
6. Довганич Н. Післявоєнний еміграційний роман: між генераційною та індивідуальною пам'яттю. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 67. Ч. 1. С. 304–313
7. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. Київ : Альтернативи, 1999. 391 с.
8. Комінярська І. Улас Самчук: alter ego і alter idem : монографія. Житомир : Рута, 2012. 232 с.
9. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби. *Слово і час*. 2007. № 5. С. 25–32.

10. Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука. Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2009, 368 с.
11. Самчук У. На білому коні: спогади. Львів : Літопис Червоної Калини, 1999. Ч. 10–12(97–99). С. 5–229.
12. Самчук У. На коні вороному: спогади. Львів : Літопис Червоної Калини. 2000. Ч. 1–3(100–102). С. 5–279.
13. Цехмейструк М. Наративна стратегія Уласа Самчука у диалогії «На білому коні», «На коні вороному». *Історико-літературний журнал*. 2007. № 14. С. 349–358.
14. Цехмейструк М. Автотематизм у структурі поетики мемуарно-автобіографічного циклу Уласа Самчука. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 18. С. 120–126.
15. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія : монографія. Харків : Факт, 2014. 380 с.
16. Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії. Тернопіль : Збруч, 2005. 246 с.
17. Шульгун М. Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект : монографія. Київ : Тальком, 2016. 416 с.
18. Carr D. Time, narrative and history (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy). Bloomington: Indiana University Press, 1991. 300 p.
19. Chatman S. Story and Discourse. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 277 p.
20. Ricoeur P. Time and Narrative vol. I, tr. K. McLaughlin and D. Pellauer. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 189 p.

REFERENCES

1. Bezkhutryi, Yu. (1996). Koni Ulasa Samchuka [Ulas Samchuk's Horses]. *Berezil*, (5–6), 174–178 [in Ukrainian].
2. Vorler, K. (2023). Podorozhpysmennyka. Mifolohichna struktura dlia pysmennykiv [The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers]. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian].
3. Hnatiuk, M. (2017). Volyn na perekhresti podii KhKh stolittia (na materialy memuarnoho tsykladu Ulasa Samchuka «Na bilomu koni», «Na koni voronomu») [Volhynia at the Crossroads of the 20th Century Events (Based on Ulas Samchuk's Memoir Cycle «On the White Horse», «On the Black Horse»)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Philology Series*, (65), 15–19. [in Ukrainian].
4. Hnatiuk, M. (2018). Naratyvni stratehii u literaturi periodu MURU: zapiznila tradytsiia chy novatorstvo pokolinnia [Narrative Strategies in MUR Period Literature: Belated Tradition or Generational Innovation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philology Series*, 67(2), 36–42 [in Ukrainian].
5. Hnatiuk, M. (2005). Spetsyfika memuarnoho zhanru: obiektyvne i subiektyvne u spohadakh Ulasa Samchuka «Na bilomu koni», «Na koni voronomu» [The Specificity of the Memoir Genre: Objective and Subjective in Ulas Samchuk's Memoirs «On the White Horse», «On the Black Horse»]. *Naukovi zapysky. Serii: Literaturoznavstvo – Scientific Notes. Literary Studies Series*, XVII, 35–42. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].
6. Dovhanych, N. (2018). Pisliavoiennyi emihratsiinyi roman: mizh heneratsiinoiu ta indyvidualnoiu pamiattiu [Postwar Emigration Novel: Between Generational and

Individual Memory]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philology Series*, 67(1), 304–313 [in Ukrainian].

7. Kempbel, Dzh. (1999). Heroi iz tysiatcheiu oblych [The Hero with a Thousand Faces]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

8. Kominiarska, I. (2012). Ulas Samchuk: alter ego i alter idem [Ulas Samchuk: Alter Ego and Alter Idem]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].

9. Polishchuk, Ya. (2007). Formuly identychnosti Ulasa Samchuka na tli doby [Formulas of Ulas Samchuk's Identity Against the Background of the Era]. *Slovo i chas – Word and Time*, (5), 25–32 [in Ukrainian].

10. Rusnak, I. (2009). Khudozhnia istoriografiia Ulasa Samchuka [The Artistic Historiography of Ulas Samchuk]. Vinnytsia: Derzhavna kartohrafichna fabryka [in Ukrainian].

11. Samchuk, U. (1999). Na bilomu koni: spohady [On the White Horse: Memoirs]. *Litopys Chervonoï Kalyny – Chronicle of the Red Kalyna*, (10–12[97–99]), 5–229. Lviv [in Ukrainian].

12. Samchuk, U. (2000). Na koni voronomu: spohady [On the Black Horse: Memoirs]. *Litopys Chervonoï Kalyny – Chronicle of the Red Kalyna*, (1–3[100–102]), 5–279. Lviv. [in Ukrainian].

13. Tsekhmeistruk, M. (2007). Naratyvna stratehiia Ulasa Samchuka u dylohii «Na bilomu koni», «Na koni voronomu» [Ulas Samchuk's Narrative Strategy in the Dilogy «On the White Horse», «On the Black Horse»]. *Istoryko-literaturnyi zhurnal – Historical and Literary Journal*, (14), 349–358. Odesa: Odeskyi derzhavnyi universytet im. I. Mechnikova. [in Ukrainian].

14. Tsekhmeistruk, M. (2010). Avtotematyzm u strukturi poetyky memuarno-avtobiohrafichnoho tsykladu Ulasa Samchuka [Autothematicism in the Poetic Structure of Ulas Samchuk's Memoir-Autobiographical Cycle]. *Literaturoznavchi obrii. Pratsi molodykh uchenykh – Literary Horizons: Works of Young Scholars*, (18), 120–126. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Cherkashyna, T. (2014). Memuarno-avtobiohrafichna proza XX stolittia: ukrainska viziia [Memoir and Autobiographical Prose of the 20th Century: The Ukrainian Vision]. Kharkiv: Fakt. [in Ukrainian].

16. Chernykhivskiy, H. (2005). Ulas Samchuk: storinky biohrafii [Ulas Samchuk: Pages of Biography]. Ternopil: Zbruch. [in Ukrainian].

17. Shulhun, M. (2016). Suchasna literatura podorozhei: metazhanr, typolohiia, imaholohichni aspekt [Contemporary Travel Literature: Metagenre, Typology, Imagological Aspect]. Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].

18. Carr, D. (1991). Time, narrative, and history (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy). Bloomington: Indiana University Press.

19. Chatman, S. (1978). Story and discourse. Ithaca: Cornell University Press.

20. Ricoeur, P. (1984). Time and narrative (Vol. I, K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.

Стаття надійшла: 09.09.2025

Прийнято: 02.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

